

IGE MÖGÖTTI MONDATRÉSZEK RÉGI HANTI SZÖVEGEKBEN¹

GUGÁN KATALIN – SIPOS MÁRIA
(MTA Nyelvtudományi Intézet)

1. Ilyen nincs, és mégis van?

Közismert, hogy az uráli alapnyelv feltehetően az OV alapszórendű nyelvek közé tartozott (l. pl. Hajdú 1966: 81; Bereczki 1996: 56), így a mai uráli nyelvekben megjelenő OV szórendi mintákat (mint pl. tárgy-ige, birtokos-birtok, névszó-névutó sorrendek; a teljes listát l. Dryer 1992: 108) elsősorban² alapnyelvi örökségként, míg az ettől eltérő mintázatokat kontaktushatás eredményeként szokás számon tartani (Comrie 1981: 122; Hopper–Traugott 1993: 63). A legtöbb igevégű nyelv egyben SOV szórendű is, azaz az alany jellemzően megelőzi a tárgyat (Dryer 2007), és a két mondatrész viszonylatában feltehetően ez az elrendezés éppúgy jellemző a mai uráli nyelvekre, mint ahogy az alapnyelvre jellemző lehetett. Ahogyan azonban VO nyelvekben is lehetnek olyan mondatok, amelyek nem ezt a kanonikus elrendezést követik, hanem bizonyos műveletek eredményeként más szórendi mintájúak, éppúgy számolni kell azzal is, hogy az OV szórendű nyelveknek sem minden egyes mondata tükrözi ezt a típust.

Mivel az alább vizsgálandó hanti nyelvjárások hosszú ideje vannak intenzív kontaktushatásnak kitéve az általában véve VO alapszórendűként leírt oroszral (l. pl. Dryer 2013), és a szintaktikai jellemzők közül a szórend az, amely érintkezés esetén a leghamarabb mutathat interferencia-jelenségeket (Thomason–Kaufmann 1988: 54–5), feltehető, hogy a hanti mondatok szórendjén is nyomot hagyott az érintkezés. Írásunk alapkérdése, hogy az ige után megjelenő mondatrészek esetében kirajzolódnak-e jellemző típusok, vagy véletlenszerű-e, hogy milyen mondatrészek jelenhetnek meg itt, ha pedig megállapítható, hogy vannak típusok, akkor ezek megjelenése mivel magyarázható: kontaktushatással vagy egyéb tényezőkkel. Dolgozatunkban a lehető legkorábbi időkből származó szövegeket³ vizsgáltuk két okból. Egyrészt így kirajzolódhat, hogy abban a fázisban, amikor feltehetően még kevésbé volt jellemző a kétnyelvűség,⁴ mi lehet a mondatrészek ige utáni elhelyezésének funkcionális motivációja, hiszen így nem feltétlenül az interferencia az ige mögötti megjelenés legegyszerűbb magyarázata. Másrészt

---

¹ Itt szeretnénk köszönetet mondani írásunk lektorainak hasznos megjegyzéseikért. A kutatás az ERC_HU_15 118079 sz. pályázat támogatásával zajlott.

² A megszorítás itt arra vonatkozik, hogy bizonyos esetekben az eredeti OV szórend megőrzése is lehet kontaktushatás eredménye. Így például az udmurt bizonyos nyelvjárásai kevesebb VO-mintát tartalmaznak az OV-szórendű tatár nyelvvel való érintkezés eredményeként (Asztalos 2016).

³ A serkáli esetében ezt azzal kell kiegészíteni, hogy a kérdéses szempontból vizsgálható szövegek közül törekedtünk a legkorábbi kiválasztására – azaz olyan szöveget kellett választani, amelyben egyáltalán előfordulnak nem igére végződő mondatok.

⁴ Illetve ha volt is (hiszen a serkáli adatok kétnyelvű adatközlőtől származnak), az feltehetően kiegyensúlyozott kétnyelvűség volt.

a későbbiekben a vizsgálat folytatható újabb szövegekkel, így az esetleges további kutatások révén folyamatukban lesznek láthatók egyes szintaktikai változások.

2. Ige utáni mondatrészek OV nyelvekben

A soron következő szakirodalmi áttekintés semmiképpen sem tekinthető teljes körűnek, de azt egyértelműen mutatja, hogy az SOV nyelvek ige mögött megjelenő mondatrészeinek levezetése nagyon sokféle lehet. Kuno (1978) a japán ige mögötti mondatrészeket úgy elemzi, hogy ezekhez két tagmondatos szerkezetet rendel: az első tagmondathoz, mely igevégi, tartozik egy második, elliptikus tagmondat. Ez utóbbi szintén igevégi, de a bal szélén megjelenő összetevő kivételével fonológiai törlésen megy keresztül, ugyanis a törlődő része azonos az első tagmondat megfelelő részével.

Öztürk (2013) a halha mongolban és az ujburban vizsgálja az ige mögötti mondatrészek szintaktikai tulajdonságait. Arra a megállapításra jut, hogy mivel más-más tulajdonságokat mutatnak az ige mögötti elemek a két nyelvben, másféle levezetést is kell ezeknek tulajdonítani. A halha mongolban az ige mögötti mondatrészek hozzáfűzött információt tartalmaznak, amelyek az adott tagmondat jelentését pontosítják, kiegészítik, de szintaktikailag nem részei annak, hanem a levezetés egy későbbi pontján csatolódnak a tagmondathoz. Az ujburban viszont az ige mögötti összetevők pontosan olyan tulajdonságokat mutatnak, mint az ige előtti, balra mozgatott összetevők, tehát ezek feltehetően szintaktikailag éppúgy részei a mondatnak, mint a balra mozgatott elemek, csak esetükben más a mozgatás iránya, és ezek az elemek információszerkezeti szempontból háttérbe helyezettek: ismertek, de nem topik funkciójúak.

A két altaji SOV nyelv összehasonlításának tehát az volt az egyik eredménye, hogy eltérőek az ige mögötti mondatrészek mondattani tulajdonságai, s eltérő az is, hogy milyen levezetéssel magyarázhatóak a posztverbális összetevőt tartalmazó szerkezetek. Nagyon hasonló következtetést von le az indoeurópai nyelvcsalád ind ágához tartozó két nyelv, a hindi és a bengáli összehasonlítása során Simpson és Choudhury (2015). Mindkét nyelvet SOV nyelvként tartják számon, de egyáltalán nem ritka bennük, hogy az ige mögött egy vagy akár több mondatrész is áll. Ezekhez az elemekhez nem lehet egy meghatározott információs szerkezeti szerepet rendelni, egyaránt előfordulhat itt a diskurzusban már említett, háttérbe helyezett elem, amely grammatikailag határozott főnévi csoportként jelenik meg, de éppúgy új információt hordozó, fókuszszerepű mondatrész is (információs vagy kontrasztív fókuszok egyaránt). Sőt, ha több összetevő fordul elő az ige mögött, azoknak eltérő is lehet az információs szerkezeti státuszuk. De a hasonlóságok mellett ismét csak megfigyelhetők jellegzetes különbségek is a két nyelvben az ige mögötti elemek tulajdonságaiban, így itt is különböző mechanizmusokkal magyarázzák a kérdéses szerkezeteket: a hindi esetében a bővítmények mozognak jobbra, a bengáliban pedig az ige mozog balra.

Ami magát a hantit illeti, Nikolaevának (1999: 57–8) az északi nyelvjáráscsoportba tartozó obdorszki hanti alapján írt nyelvтанában az olvasható, hogy a nyelv legfontosabb szórendi követelménye az igevégiesség. Ez különösen a nem-véges igét tartalmazó tagmondatokra igaz, a véges igét tartalmazó tagmondatok esetében kevésbé szigorúan érvényesül. Nikolaeva kétféle kivételt különböztet meg. Az egyik esetben az ige mögötti elem feltehetően kívülről csatolódik a tagmondathoz, funkciója az, hogy vagy egy mondatrész, vagy az egész tagmondat tartalmát pontosítsa (afterthought, azaz

hozzáfűzés). A másik eset a fiatalabb beszélőknél figyelhető meg, akiknél orosz hatásra fordulhat elő ez a szórendi minta, elsősorban az úgynevezett prezentáló szerkezetekben, amelyeknek az a funkciójuk, hogy új entitást vezetnek be a diskurzusba.

A fenti áttekintés több szempontból sem tekinthető teljes körűnek: csak néhány SOV nyelv szerepel benne, és azokat az érveket sem részletezi, melyek alapján a szerzők az adott nyelvre helyesnek tartott elemzés mellett döntenek. Ennek az az oka, hogy írásunkban nem teszünk kísérletet arra, hogy a szakirodalomban felvonultatott szempontok alapján megpróbáljuk feltárni az ige mögötti összetevők megjelenését magyarázó mechanizmust a vizsgált két nyelvjárásban. A levezetések közül ugyanis csak olyan tesztek segítségével lehetne választani, amelyek anyanyelvi beszélő segítségével kivitelezhetők, mi azonban régi szövegekkel dolgoztunk. Amit tehát megkísérünk, az az, hogy összegezzük, milyen mondatrészek fordulnak elő az ige előtt, ezen mondatrészek összes előfordulásának mekkora része ige mögötti, és mi lehet a megfigyelhető szórendi minták funkcionális motivációja. S ezen túl pedig – magunk mentségére – csak idézni tudjuk Simpson és Choudhury (2015: 17) írásának azt a megállapítását, hogy „Kétségtől enél sokkal több felfedezni való van az ige mögötti konstituensek szintaxisáról, mind a bengáli és a hindi, mind pedig más SOV nyelvek esetében.”

3. A vizsgált nyelvjárások és a vizsgált források

A hanti Északnyugat-Szibériában beszélt, veszélyeztetett helyzetben levő uráli nyelv. Mivel lélekszámahoz képest nagy területen beszélik, amely a mocsarak miatt nehezen járható, a hanti erősen tagolt nyelvjárásilag: azon csoportok nyelve áll közelebb egymáshoz, amelyek ugyanazon folyó mentén élnek, vagy amelyek vízi úton kapcsolatban állnak. Dialektológiai szempontból három nagy egységre osztható (keleti, déli és északi). A déli nyelvjárásokat beszélő hantik a 20. század első felében nyelvíleg beolvadtak az orosz többségbe. Az alábbiakban egy északi és egy keleti nyelvjárásból a 20. század elején gyűjtött, hasonló terjedelmű szövegeken folytatott párhuzamos vizsgálatokat mutatunk be. A két nyelvi anyag műfaját tekintve eltérő (a keleti hanti anyag folklór, az északi szabad elbeszélés írásban), ennek okaira alább visszatérünk.

Az északi nyelvjáráscsoporthoz tartozó serkáli a csoport legdélibb dialektusa. Mára, mivel legfeljebb néhány idősebb beszélője maradhatott, gyakorlatilag kihaltnak tekinthető.⁵ Wolfgang Steinitz az 1930-as évek közepén több ízben gyűjtött a serkáli nyelvjárású K. I. Maremjanyintól. Nemcsak folklórszövegekről van szó, hanem az adatközlőnek az élő beszédhez jóval közelebb álló történeteiről is (Steinitz 1989: 133–200). Az utóbbiakat Steinitz kérésére Maremjanyin maga írta le, ami önmagában véve is rendkívül értékessé teszi a szöveganyagot.

Maremjanyin 1907-ben született hagyományos hanti faluban, de hamar kapcsolatba került az orosz nyelvvel is, már fiatalon évekig orosz kereskedőnél dolgozott. Birtokában volt a tradicionális hanti gyakorlati tudásnak is (halászat és vadászat), továbbá a folklórt is jól ismerte. Igen fiatalon komszomolista lett; előbb hanti területeket járt be különféle célokkal, később ideológiai képzésekre orosz nagyvárosokba is elküldték

---

⁵ Wolfgang Steinitz leírta ezt a nyelvjárást, és jelentős mennyiségű szöveganyagot közölt (Steinitz 1939, 1950, 1989). Újabb leírását egyetemi oktatóanyag (jegyzet) létrehozásának céljára az 1970-es években Schmidt Éva végezte el (Schmidt 2008: 13–75).

(Tobolszk, Moszkva, Leningrád). Az, hogy felnőtt korára mindkét nyelvet jól ismerte, kiderül szókincséből is. A régi, a fonémarendszerhez nyilvánvalóan adaptált átvételek mellett a technika témaköréhez és az új politikai korszakhoz kötődő új elemekben is bővelkedik, mely utóbbiak már nem illeszkedtek a serkáli hanti fonémarendszerhez, vagy nem követik a hanti fonotaktikai szabályokat. Vannak példák továbbá hibrid szerkezetekre és vegyes szókapcsolatokra is. Orosz eredetű kötőszók használata nem jellemző szövegeire. Mivel a tőle gyűjtött mesékben szinte kizárólagosan az SOV-szórend érvényesül, élettörténetének leírásában viszont vannak ettől eltérő szórendi minták is, amelyek alapján következtetni lehet szintaktikai változásokra, célszerű volt a visszaemléke- emlékeztetéseket választani annak ellenére is, hogy így a két nyelvjárásból műfajilag különböző szövegeket hasonlítunk össze.

A szurguti hanti nyelvjárás a keleti nyelvjárás csoportból az egyetlen olyan, amelynek még nagyobb számú beszélője van (nagyjából 3000). A vizsgálat során feldolgozott adatok a Heikki Paasonen által 1901-ben gyűjtött négy meséből származnak (ez a legkorábbi gyűjtés ebből a nyelvjárásból),⁶ ezeknek az esetében az adatközlőkről nem áll rendelkezésre hasonló információ. Paasonen gyűjtését Vértés Edit jelentette meg 2001-ben, s a kötetről írt recenziójában Csepregi (2003) a következőket állapítja meg. A négy mese közül az első kettőben többségben vannak az orosz eredetű, újabb mesemotívumok, s véleménye szerint ezeknek a meséknek a nyelvi megformáltsága is igénytelenebb. Ennek az igénytelenségnek azonban több oka is lehet: amellet, hogy ez hűen tükrözi az adatközlők nyelvhasználatát, az a lehetőség sem zárható ki, hogy egyszerűen a messze földről érkező lejegyző kedvéért fogalmaztak így.

4. A szövegek feldolgozása

A két feldolgozott szöveg nagyjából azonos mennyiségű tagmondatot tartalmaz (a serkáli nyelvjárási szövegek 1099, a szurguti nyelvjárási szövegek pedig 1283 tagmondatot), de ezek közül – különféle okokból – jó néhányat ki kellett zárni a feldolgozásból. Egyrészt mivel vizsgálatunk az alapszórendre korlátozódik, eleve figyelmen kívül kellett hagyni a nem kijelentő (azaz a kérdő és a felszólító) mondatokat. A tagadó mondatok ugyanakkor nem kerültek ki a vizsgálatból, mert ezek – a tagadó partikula jelenlététől eltekintve – feltehetőleg nem különböznek szórendileg / szerkezetileg az állító mondatoktól. Emellet, tekintettel arra, hogy a nem-finit igét tartalmazó tagmondatok igevégsége feltehetően jóval szigorúbb követelmény, vizsgálatunkban – hogy a vizsgálat szempontjából lehetőség szerint homogén adathalmazzal dolgozhassunk – csak a finit igét tartalmazó tagmondatokat vettük figyelembe. Ezzel egyben azok a tagmondatok is kizáródtak, melyekben a névszói állítmányt nem kíséri finit elemként kopula. Végezetül értelemszerűen kimaradtak azok a tagmondatok is, melyek vagy csak egyetlen igéből,

⁶ H. Paasonens surgutostjakische Textsammlungen am Jugan. Neu transkribiert, bearbeitet, übersetzt und mit Kommentaren versehen von Edith Vértés. MSFOu. 240. Helsinki, 2001. A példamondatokban a továbbiakban PV: oldalszám formában adjuk meg az innen származó adatokat.

vagy igekötőből és igéből álltak, hiszen itt elvileg nincsenek választható sorrendi lehetőségek.⁷ Az így megrostált adathalmaz végül 1025 tagmondatot tartalmazott a serkáli, és 847 tagmondatot a szurguti nyelvjárásból.

Az adatok feldolgozása során megvizsgáltuk, hogy milyen mondatrészek állhatnak az ige mögött, majd megkerestük ugyanezeknek a mondatrészeknek az ige előtti előfordulásait is, hogy megtudjuk, az adott típus összes előfordulásának mekkora része ige előtti és ige mögötti. Az alábbiakban nyelvjárásonként külön-külön tekintjük át a típusokat, majd összehasonlítjuk és összegezzük az eredményeket. Az egyes nyelvjárásoknál csak azokat a típusokat vizsgáljuk részletesebben, amelyek az adott nyelvjárásban a véletlenszerűen feltehetően gyakrabban jelennek meg az ige mögött. Végeterül fontos megjegyezni, hogy az egyes vizsgált típusoknak – a sok esetben éppenséggel jellemzőbb – ige előtti előfordulásaira általában nem hozunk példákat: ezekkel kizárólag akkor foglalkozunk, ha valamiért az ige mögötti példákkal történő összevetésnek jelentősége van.

5. Ige mögötti mondatrészek a serkáli nyelvjárásban

A Maremjanyin által leírt elbeszélések 1025 vizsgált (tag)mondatából 128-ban található egy vagy több ige mögötti mondatrész, ami az összesnek kb. 12,5%-a. Az ige mögötti összetevők megoszlását – csökkenő sorrendben – az 1. sz. táblázat mutatja (a félkövér betűtípussal jelölt számadatok az alább részletesebben bemutatott mondatrészekhez tartoznak).⁸

1. sz. táblázat:

Ige mögötti mondatrészek típusa és száma a serkáli nyelvjárásban

mondatrész	Lat	Inf (purp)	Temp	Obj	Loc	Comit	Mod	Ag	S	Abl
ige mögött	42	36	17	10	9	9	9	5	5	3

A 2. sz. táblázat segítségével azt lehet könnyen megítélni, hogy melyik mondatrészre mennyire jellemző az ige mögötti pozíció.

⁷ A teljesség kedvéért meg kell jegyezni, hogy a Paasonen-mesékben volt ugyan két adat ige mögött álló igekötőre is, ez azonban a hanti nyelvjárásokban ritkaság; bizonyos változatokban előfordulhat ugyan ige mögötti igekötő, de nem kijelentő, hanem felszólító mondatokban, speciális többletjelentéssel (L.N. Kajukova és Ruttkay-Miklán Eszter, szíves szóbeli közlés).

⁸ A táblázatokban és a példák morfológiai tagolásában az alábbi rövidítéseket használjuk: 1 = első személy, 2 = második személy, 3 = harmadik személy, Acc = akkuzatívusz, Abl = ablatívusz, Adj = melléknév(képző), Ag = ágens (passzív mondatban, lokatívuszraggal), Appr = approximatívusz, Comit = társhatározó, Cvb = határozói igenév, Det = mutató névmás, Inf = főnévi igenév, Lat = latívusz, Loc = lokatívusz, Mod = módhatározó, O = tárgyas ragozás, Obj = tárgy, Pass = passzív ragozás, Pl = többes szám, Prs = jelen idő, Pst = múlt idő, Pst0 = zéró-jeles múlt idő a szurguti nyelvjárásban, Pv = igekötő, Ptc = melléknévi igenév, purp = célhatározói, Qnt = kvantor, S = alany, Sg = egyes szám, Temp = időhatározó.

2. táblázat:

**Az egyes mondatrészek ige mögötti előfordulásainak aránya
az adott típus összes előfordulásához viszonyítva (százalékban)**

mondatrész	Inf (purp)	Lat	Comit	Ag	Mod	Loc	Abl	Temp	Obj	Subj
ige mögötti / összes elő- fordulás, %	78	22	22	8	8	8	8	6	4	0,9

A 2. sz. táblázatból jól látható, hogy az infinitívussal kifejezett célhatározó az egyetlen, amelynek ige mögötti előfordulása jóval jellemzőbb, mint az ige előtti. A latívuszi és komitatívuszi határozóknak negyede-ötöde jelenik meg ige mögött. Az összes többi határozó, az ágens, az alany és a tárgy 10 százalék alatt marad. A legkevésbé a tárgyra és az alanyra jellemző, hogy az igei állítmány mögött található. Ezeket, illetve a passzív mondatok lokatívszragos ágensét az alábbiakban elsősorban azért mutatjuk be, mert a két nyelvjárás összehasonlításakor elég jellegzetes különbség mutatkozik.

A fentiek közül részletesebben az ige mögött kiemelkedő számban megjelenő mondatrészeket, azaz az infinitívuszos célhatározókat és a latívuszos határozókat vizsgáljuk (a komitatívuszi határozókat, amelyek ige mögötti előfordulásának aránya ugyan hasonló a latívusziakéhoz /22%/, de számuk sokkal kisebb /9/, elsősorban a szurguti adatokkal való összehasonlítás végett). A latívuszi és a célhatározók nagy számban fordulnak elő a szövegben, aminek az az oka, hogy Maremjanyin élettörténete különösen gazdag volt utazásokban, így a szövegek nagy része arról szól, hogy hová, milyen céllal (és kivel) ment.

Az ige mögötti előfordulások funkciója az esetek jelentős részében az, hogy az adott tagmondatot utólag pontosítsák, kiegészítsék. Ezek jellemzően a tagmondatban nem szereplő mondatrészt fűzik hozzá a lezárult mondathoz, de olyan is előfordul, hogy az ige előtt vagy mögött már elhangzott mondatrészt egészítik ki. Azt, hogy ezek az esetek szintaktikailag hozzáfűzések, az adatközlő által kitett írásjelre hagyatkozva gondoljuk, amely feltehetőleg az érzékelt tagmondathatárt tükrözi.

Hozzáfűzéseként szinte valamennyi – különösen határozói – mondatrész megjelenik. A hozzáfűzést tartalmazó mondatok körülbelül egynegyedét teszik ki az ige mögötti mondatrészt tartalmazó mondatoknak.

5.1. A célhatározói szerepű infinitívusz

A célhatározói szerepű infinitívusz az egyetlen olyan mondatrész, amely a vizsgált szövegekben ige mögött fordul elő gyakrabban. Ennek több oka is lehet, de feltétlenül megemlítendő az ikonikus motiváció, vagyis az a törekvés, hogy az állítmány és a célhatározó sorrendje korreláljon az események lezajlásának tényleges sorrendjével (részletesebben lásd 6.2.). A mondattani vonatkozások közül elsőként a mondatrésznek a mondat szerkezetéhez való viszonyát (5.1.1.), majd az infinitívuszos célhatározói szó szerkezetek felépítését (5.1.2.) vizsgáljuk meg.

5.1.1. Hozzáfűzés

Sok példát találunk arra, hogy a célhatározói infinitívuszos szerkezetet vessző választja el a mondattól. Ezekben a példákban a mondat a hozzáfűzött szerkezet nélkül is grammatikus lenne pl. (1).

- (1) *jaj-em tow-ηət kir-əs*
 öcs-1Sg ló-3Sg.Du befog-Pst.3Sg
ij manət woš-a tešat-s-əte,
 és 1Sg.Acc város-Lat összekészít-Pst-3Sg.O
würtə joχ tu-ta.
 vörös emberek szállít-Inf
 'Az öcsém befogta a két lovát, és összekészített (engem) a városba, fuvarozni a vörösöket.'⁹ (Steinitz 1989: 135)

5.1.2. Az infinitívuszos célhatározói szó szerkezetek felépítése

Az infinitívuszos célhatározói szerkezetek hossza („testessége”), valamint az infinitívusznak a bővítményeivel való kapcsolata igen különböző lehet. Ige előtt megfigyelhetők egyetlen infinitívusból álló, azaz bővítmény nélküli célhatározók, például *rupijt-ta* 'dolgozni', *untijt-ta* 'tanulni' (2).

- (2) *mōη nəηət ōwəs woš-a untijt-ta kit-t-ew.*
 1Pl 2Sg.Acc ōwəs város-Lat tanul-Inf küld-Prs-1Pl.O
 'Elküldünk téged tanulni Berjovba.' (Steinitz 1989: 142)

Emellett hosszabb, de jellemzően összeforrt szókapcsolatok is gyakran előfordulnak ige előtt, mint például a mellérendelő kapcsolatban levő ige pár (*te-ta jaš-ta*: eszik-Inf iszik-Inf 'enni-inni'), és különösen az igemódosítóval együtt szereplő igeik (*unt woj wet-ta*: erdei állat öl-Inf 'vadászni', *taηkə kəš-ta*: mókus keres-Inf 'mókusra vadászni').

Ami az ige mögötti célhatározói infinitívuszokat illeti, ezek között az egyszavas, illetve az összeforrt, igemódosítás szókapcsolatok is előfordulnak, csak sokkal ritkábban. Ezt illusztrálja egy, a fenti (2) példához nagyon hasonló mondat (3):

- (3) *mōη nəηət moskwa woš-a kit-t-ew untijt-ta.*
 1Pl 2Sg.Acc Moszkva város-Lat küld-Prs-1Pl.O tanul-Inf
 'Elküldünk téged tanulni Moszkvába.' (Steinitz 1989: 145)

Ugyanígy vannak példák az igemódosítás szerkezetekre is ige mögötti pozícióban: *χūt kašta* 'halat fog, halászik', *χot oməsta* 'házat épít', *taηkə wetta* 'mókusra vadászik' stb. A különbség csak mint tendencia fogalmazható meg: a több bővítménnyel

⁹ A szövegkörnyezet a következő: 'Az öcsémnek volt két lóva. A városból gyeszjatnyik érkezett, lovat keresni. Mondja nekem: „Valami vörösök jöttek”. Az öcsém befogta a lovakat, és összekészített a városba, fuvarozni a vörösöket. A két lóval elindultam a városba. (...)'

rendelkező, illetve a nem igemódosító-szerű, hanem egyedi cselekvést leíró, például határozott tárgyval rendelkező célhatározói szerkezetek jellemzően itt fordulnak elő, nem pedig ige előtti pozícióban, lásd (4) és (5):

- (4) *šätta mōŋ tow mitat-s-əw mōŋ wūš-təw wăksal-a tu-ta.*
 azután 1Pl ló bérel-Pst-1Pl 1Pl holmi-1Pl.Pl állomás-Lat visz-Inf
 'Azután béreltünk lovat, hogy a holmijainkat az állomásra vigyük.' (Steinitz 1989: 145)

- (5) *šätta măn-s-əm tanke-m wet-ta.*
 azután megy-Pst-1Sg mókus-1Sg öl-Inf
 'Azután mentem a mókusomat lelőni.' (Steinitz 1989: 182)

Összességében tehát ige mögött jelennek meg a testesebb, több bővítménnyel rendelkező, illetve az egyedi cselekvést leíró infinitívuszi célhatározók. Ige előtti pozícióban pedig az egy szóból állók, illetve a csak igemódosítóval bővített infinitívuszek jellemzők.

5.2. Latívuszi bővítmények

A szövegekben megjelenő latívuszek legnagyobbbrészt helyhatározói funkciójúak, latívuszi célhatározók elenyésző számban fordulnak elő. Ez utóbbinak ige mögötti előfordulására példa a (6) mondat:

- (6) *šitemna xuχət-s-əm puškan-em-a.*
 azután fut-Pst-1Sg puska-1Sg-Lat
 'Azután futottam a puskámért.' (Steinitz 1989: 181)

Ami a latívuszi helyhatározókat illeti, általában az ige előtti pozíciók egyikét foglalják el, kisebbrészt ige mögöttit. Hordozhatnak új (7) és régi (8) információt, illetve hozzáfűzésként (9) is megjelenhetnek:

- (7) *ma aše-m-na jirjaŋ tātə tōwattə-na*
 1Sg apa-1Sg-Loc kilenc tél kor-Loc
rupijt-ta mǎ-s-ij-əm nīsuy-kurt-a.
 dolgozik-Inf ad-Pst-Pass-1Sg Nyizjam-falu-Lat
 'Engem az apám kilenc éves koromban odaadott Nyizjamba dolgozni.' (Steinitz 1989: 134)

- (8) *ma tow-ŋətam-na măn-s-əm woš-a.*
 1Sg ló-1SgDu-Loc megy-Pst-1Sg város-Lat
 'Én a két lóval elmentem a városba.'¹⁰ (Steinitz 1989: 135)

¹⁰ Lásd az (1)-es példához megadott szövegkörnyezetet.

- (9) *ši jűwpəna jőχ jőχət-s-əm, χāta-pan-kurt-a.*
 az után vissza érkezik-Pst-1Sg χāta-pān-falu-Lat
 'Aztán visszaérkeztem, Hatapankurtba.' (Steinitz 1989: 135)

Arra nézve egyelőre nem sikerült szabályszerűséget vagy tendenciát felfedezni, hogy ha célhatározói infinitívusz és latívuszi helyhatározói bővítmény egyaránt van a mondatban, akkor melyik bővítmény hová kerül, befolyásolják-e egymás ige előtti vagy mögötti elhelyezését az ige mögött gyakrabban előforduló mondatrészek.

5.3. Társhatározó

Az ige mögött előforduló társhatározók kivétel nélkül szabad bővítmények. A serkáli hantiban ez a mondatrész jellemzően a *pānna* '-val/-vel' névutóval fejeződik ki. Erre a mondatrészre találunk példát szövegkezdő mondatban is (10), de az jellemzőbb, hogy nem új információt hordoznak (11), illetve vannak hozzáfűzések is (12):

- (10) *ij jit-na mǎn-s-əw kǎlsanow pānna*
 egy íz-Loc megy-Pst-1Pl Kolcsanov -vAl
mastər-woš-a taś tu-ta.
 Master-város-Lat áru hoz-Inf
 'Egyszer (el)mentünk Kolcsanovval Kondinszkba áruért.' (Steinitz 1989: 156)

- (11) *ši jűwpəna ǫwəs-woš-a mǎn-s-əw t'at' joχ-təw pānna.*
 az után ǫwəs-város-Lat megy-Pst-1Pl had nép-1Pl.Pl -vAl
 'Aztán Berjodzovba mentünk a katonákkal.'¹¹ (Steinitz 1989: 136)

- (12) *χūt šenjk arə wet-s-əw, sera-kurt-əŋ ewe-t pānna.*
 hal nagyon sok ől-Pst-1Pl Szerá-falu-Adj lány-Pl -vAl
 'Halat nagyon sokat fogtunk, a szerakurti lányokkal.' (Steinitz 1989: 160)

5.4. Tárgy

Az ige mögött előforduló tárgyat tartalmazó mondatok aránya kicsi. Ezek legtöbbször új információt tartalmaznak; a (13)-ban a tárgy a predikátumfókusz¹² része, ritkán fordul elő ennek az ellenkezője (14):

¹¹ Az előzményből kiderül, hogy a faluban már ott voltak a vörösök.

¹² A dolgozatban szereplő elemzésekben az információs szerkezeti funkciókat Lambrecht (1994)-et követve értelmezzük. Az a beszélő és hallgató számára azonosítható diskurzusreferens tekinthető elsődleges topiknak, amelyről a beszélő valamilyen állítást tesz – maga az állítás, amely a topikról közöl valamilyen új információt, a predikátumfókusz. Azok a mondatok, amelyek csak új információt tartalmaznak, mondatfókuszos mondatok ebben a megközelítésben, azok pedig, amelyeknek egyetlen összetevője tartalmaz csak új információt, és minden egyéb előfeltételezett a mondatban, argumentumfókusz tartalmazó mondatok. Egy mondatban több topik is lehet, ezek közül az egyik, az, amelyikre a korábban idézett leírás vonatkozik, az elsődleges topik. De lehet a

- (13) *ma turəm wer-tə ar χātł kim at-s-em*
 1Sg Isten csinál-PrsPtc sok nap ki visz-Pst-1Sg.O
tűw payət-tə atəm an-et.
 3Sg dob-PrsPtc rossz edény-3Sg
 'Én az Isten szerezte sok napon (kb. minden áldott nap) kivitem az ő éjjeli edényét.' (Steinitz 1989: 154)
- (14) *műj pāta ar šuk, ar woś wan'-s-əm?*
 mi -ért sok szükség sok kín lát-Pst-1Sg
śit pāta ma wan'səm ar šuk, ar woś: ...
 az -ért 1Sg lát-Pst-1Sg sok szükség sok kín
 'Miért láttam sok szükséget, sok gyötrelmet? Emiatt láttam sok szükséget, sok gyötrelmet:...' (Steinitz 1989: 175)

5.5. Alany

A főbb mondatrészek közül az alanyra jellemző a legkevesbé, hogy ige mögötti pozícióban áll. Az 556 kitett alany közül a nem ige előtt előfordulók száma mindössze 5. Ezekben az alany közölhet új információt (15), illetve szó lehet prezentáló típusú (Nikolaeva 1999: 57–8) (16) mondatról. Egy pedig hozzátoldásban pontosítja a mondatnak az ige előtti helyzetben levő, azaz egyszer már kitett alanyát (17):

- (15) *ewə-tat pōχ-tat isat uš-s-ət, χis-ma-t χutəm pōχ.*
 lány-3Pl.Pl fiú-3Pl.Pl mind meghal-Pst-3Pl marad-PstPtc-3Sg három fiú
 'Fiai-lányai mind meghaltak, három fiú maradt meg.' (Steinitz 1989: 190)
- (16) *mōŋ pāntaŋ-ew mǎn-əs ij rūs ewə.*
 1Pl -vAl-1Pl megy-Pst.3Sg egy orosz lány
 'Utazott velünk egy orosz lány.' (Steinitz 1989: 146)
- (17) *würtə joχ jōχt-əm jűwpəna śelsowet ewət*
 vörös emberek jön-PstPtc után falutanács -tÓl
o'loška jōχt-əs, krasnyj partizan.
 Aljoska érkezik-Pst.3Sg vörös partizán
 'Miután megérkeztek a vörösök, jött Aljoska a falutanácsból, vörös partizán.' (Steinitz 1989: 137).

5.6. A passzív mondat ágense

Ágenst ige mögötti pozícióban tartalmazó mondatból is kevés, mindössze 5 akadt. Ezek általában új információt hordoznak (18):

---

mondatban egy másodlagos, szintén azonosítható referensű topik is, ebben az esetben a predikátumfókuszt a két topik viszonyáról fogalmaz meg állítást. A topik(ok) a hantiban jellemzően a tagmondat elején áll(nak).

- (18) *ma pār'-s-aj-əm ime-n tu-ta sowetski laś-na.*
 én parancsol-Pst-Pass-1Sg feleség-2Sg elvisz-Inf szovjet hatalom-Loc'
 'A szovjethatalom parancsolta, hogy vigyem el a feleséged!'¹³ (Steinitz 1989: 170)

6. Ige mögötti mondatrészek a szurguti nyelvjárásban

A végső feldolgozásban benne maradó 847 tagmondat közül mindössze 78-ban szerepelt valamiféle ige mögötti összetevő, ez az összes adatnak 9,2%-a, vagyis az ige mögötti összetevőt tartalmazó mondatok aránya nagyjából megfeleltethető a serkáli nyelvjárás adatainak (melynek vizsgált szövegében 12,5% volt a nem igevégű mondatok aránya). Ha azonban azt vizsgáljuk, hogy milyen mondatrésztípusok jelennek meg ige mögött, az eredmények már csak részben vannak átfedésben. Az alábbi táblázat azt mutatja, hogy az összes ige mögötti mondatrészt tartalmazó tagmondatok halmaza milyen altípusokból tevődik össze.

3. táblázat:

Ige mögötti mondatrészek típusa és száma a szurguti nyelvjárásban

típus	Subj	Inf	Com	Lat	Obj	Temp	Cyb	Part
db	16	15	13	9	4	3	3	3
típus	Ag	Prs.Ptc	Mod	Pv	Abl	Loc	Qnt	
db	3	2	2	2	1	1	1	

Mint látható, leggyakrabban az alany, az infinitívuszos szerkezetek, a társhatározó és a latívuszi bővítmények csoportja fordul elő ige mögött. Az ige mögötti alanyok között csak olyanok szerepelnek, amelyek ismert információt kifejező, határozott értelmezésű elemek, ez egyben meg is különbözteti ezt a típust a Nikolaeva (1999) által megemlített második típustól, amikor – orosz hatásra – nem-topik alanyok kerülnek az ige mögé prezentáló szerkezetekben (l. 1.2, ill. (16)). Az alábbi táblázat azt mutatja, hogy az itt felsorolt gyakoribb típusok összes előfordulásának mekkora hányada ige mögötti. Mint látható, egyik típusnál sincsenek többségben az ige mögötti előfordulások. Az alábbiakban a viszonylagosan gyakoribb típusok részletesebb bemutatása következik.

4. táblázat:

Az egyes mondatrészek ige mögötti előfordulásainak aránya az adott típus összes előfordulásához viszonyítva (százalékban)

típus	Com	Inf	Lat	S.Def
ige mögött	39,4%	32,6%	8,7%	4,7%

6.1. Társhatározó

Az ige utáni előfordulás gyakorisága alapján a részletes elemzés első szereplője a társhatározó, mely esetében az összes előfordulásnak közel 40%-a ige mögötti. A társhatározói megnevezés nem teljesen pontos, az elnevezés több szempontból is heterogén

¹³ Szövegelőzmény: 'Kitől parancsoltattál a feleségemet elvinni? ~ Mi vitt rá, hogy elvidd a feleségem?'

csoportot takar: vannak az előfordulások között *-nat* ragos (ez a társ- és eszközhatározó ragja), társhatározóként szereplő névszók, személyragos névutó, mely szintén társhatározó, de van szintén *-nat* ragos eszközhatározó is. Ezeknek egy része vonzat, más részük szabad határozó. A típusnak a viszonylagos gyakoriságát részben a mese mint műfaj magyarázza: itt ugyanaz a szerkezet ismétlődik többször, a feltehetően vonzat szerepű *-nat* ragos főnév:

- (19) *jəm uləm wār-sə-γən wəqy-nat*¹⁴
 jó álom csinál-Pst-3Du róka-Comit
 'Elbúcsúztak egymástól a rókával.' (PV: 24)

Más esetekben szabad határozó az ige mögötti társhatározó.

- (20) *păy atłnam qytəs imi-l-nat*
 fiú egyedül marad-Pst.3Sg feleség-3Sg-Comit
 'A fiú egyedül maradt a feleségével.' (PV: 30)

A sokféle tulajdonságú elemek közös vonását tehát nem könnyű meghatározni (kérdéses, hogy van-e ilyen egyáltalán). Feltételesen mégis az mondható, hogy ezek az elemek már mind vagy az adott formájukban, vagy asszociatívan, birtokosukon keresztül be voltak vezetve a szövegbe, de információszerkezeti szempontból se nem topikok (nem róluk van megfogalmazva az adott állítás), se nem tekinthetők információs fókusznak (hiszen nem tartalmaznak új információt), tehát leginkább háttérbe helyezett mondatrészeknek tekinthetők.

6.2. Infinitívuszos szerkezet (nem-finit célhatározói mellékmondat)

A második leggyakoribb típus a főnévi igeneves szerkezeteké. Ezeknek az esetében eleve ki volt zárva az elemzésből az, amikor az infinitívus maga feltehetően segédige melletti főige, tehát a fenti aránypár tulajdonképpen a nem-véges célhatározói mellékmondatok ige előtti és ige utáni előfordulásait tükrözi; mint látható, az eseteknek közel harmadában ige mögöttiek ezek a szerkezetek. Az ige előtti és az ige mögötti előfordulások között nem látszik olyan szempontból strukturális különbség, hogy a bővítetebb, több bővítménnyel rendelkező infinitívuszok lennének inkább ige mögöttiek, és a kevesebb bővítményt tartalmazó, vagy éppen bővítmény nélküliek ige előttiek, ahogy ezt az alábbi példák is mutatják.

- (21) *păy mən-n-əs wəjəq qul kənč-čəə*
 fiú megy-Pst.3Sg vad hal keres-Inf
 'A fiú vadászni-halászni ment.' (PV: 45-46.)

¹⁴ A Paasonen-gyűjtésből származó adatokat az egyszerűség kedvéért a Csepregi Márta által 2016-ban kidolgozott átírás szerint közöljük (l. Csepregi 2016).

- (22) *wǎjəq quł kənč-čaa mǎnn-əs iki*
vad hal keres-Inf megy-Pst.3Sg apó
'Vadászni-halászni ment az apó.' (PV: 54.)
- (23) *mǎnt-sə-yən čewi-taa*
megy-Pst-3Du temet-Inf
'Elementek eltemetni.' (PV: 46.)
- (24) *ruł-a qǎntəy-a quł mǎ-ttaa jǎŋqyl-əs-s-əm*
orosz-Lat hanti-Lat hal ad-Inf jár-Pst-1Sg
'Az oroszoknak-hantiknak halat-vadat adni jártam.' (PV: 28)

A nem-finit célhatározói mellékmondatok ige mögötti előfordulása tehát opcionálisnak tűnik. Magyaratzként arra, hogy ezek – szemben a többi nem-finit mellékmondatdal – követhetik is a finit igés főmondatot, talán az szolgálhat, hogy a célhatározói mellékmondatok jellemzően utóidejűek a főmondathoz képest. Mivel megfigyelhető tendencia, hogy az eseményeket leíró mondatok az események megtörténtének sorrendjében követik egymást (Langacker 2008: 79–80), talán ebben az esetben is ikonikus motivációja lehet ennek az elrendezésnek.

6.3. Latívuszi bővítmények

A latívuszi bővítmény ismét csak egy nem teljesen precíz megnevezés, azokra a bővítményekre vonatkozik, amelyek valamilyen latívuszi irányt fejeznek ki, ez morfológiailag latívuszraggal, transzlatívuszraggal és approximatívuszraggal egyaránt kifejeződhet. Van köztük mozgásigék célpontot kifejező vonzata, illetve ditranzitív szerkezetek recipiensi vonzata is.

- (25) *pǎy mǎnn-əs tǒwə-nam*
fiú megy-Pst.3Sg oda-Appr
'A fiú arrafelé ment.' (PV: 18)
- (26) *pǎči mǎ-s-i tǒras qu-ja*
füstölt hal ad-Pst-Pass.3Sg gazdag ember-Lat
'A füstölt halat a kereskedőnek adták.' (PV: 48)

A kevés, de sokféle adat funkciójáról nehéz bármiféle általános jellemzőt megállapítani. Mindenesetre azért is érdekes, hogy az infinitívuszi és a latívuszi bővítmények mindkét nyelvjárásban viszonylag gyakran jelennek meg az ige mögött, mert a két kategória nyelvtörténeti szempontból is érintkezik (Hajdú 1963), hiszen a főnévi igenevek egyik alapfunkciója az, hogy direkcionális (=latívuszi)-célhatározói vonzatként jelennek meg (Ylikoski 2003: 207).

Nem a gyakoriság, hanem a típus érdekessége indokolja egy minta kiemelését. Ezekben az esetekben az adott ige előtt egy (szintén latívuszragos határozószóra visszavezethető) igekötő áll, mögötte pedig egy latívuszragos névszó.

- (27) *tōwə jōwt-əs äweŋ qu-ja*
 oda jön-Pst.3Sg lányos férfi-Lat
 'Odaért a lányos férfihoz.' (PV: 48)
- (28) *t'u pǎy jǎqə mǎnn-əs jəyy-əl-a*
 Det fiú haza megy-Pst.3Sg father-3Sg-Lat
 'A fiú hazament az apjához.' (PV: 20)

Ilyen szempontból ezek akár tekinthetők lehetnének hozzáfűzésnek is, hiszen a latívuszragos névszó kiegészíti, pontosítja az igekötő jelentését. Paasonen azonban nem jelölt intonációs szünetet (azaz nem tett vesszőt) az ige és a latívuszi bővítmény közé, és mivel nagyon pontos lejegyző volt, feltehető, hogy ez nem a véletlen műve, hanem az igekötő, az ige, és az ige mögötti bővítmény egy egységbe tartozhatott. Talán tükrözheti ez a szerkezet az igekötők által bejárt grammatikalizációs ösvény egy lépését, azt, amelyben a reanalízis megtörténhet: a latívuszi eredetű igekötő behatárolja a mozgást, hiszen a térbeli végpont elérésével az esemény eléri a célját és lezárul, az pedig, hogy még egy – eredetileg hozzáfűzött – latívuszi bővítmény jelenik meg az ige mögött, elősegítheti az ige előtti elem funkcionális (azaz aspektuális) átértelmezést.

6.4. Alany, tárgy, lokatívuszragos ágens

Az utolsó csoport, amelyről részletesebben is szó esik, az alanyoké, de itt – érdekessége miatt – bekerül a tárgyalásba az ige mögötti tárgy, valamint az ágenst kifejező lokatívuszragos bővítmény, amely jellemzően passzív mondatokban jelenik meg, ezek mindegyikének vannak ugyanis ige mögötti előfordulásai is.

Az ige mögötti alanyok közös tulajdonsága, hogy ezek mind határozottak (bár a határozottságnak nincs specifikus morfológiai jelölője, határozottnak tekintettük a szövegben korábban már előforduló szereplők említéseit, a birtokos személyragot viselő elemeket, valamint a névmással kifejezett elemeket). A példák között vannak olyanok, amelyek a szövegben egyenes idézetként állnak, és a kontextus azt tükrözi, hogy a mondatok emfatikusak (29, 30). Az, hogy a mondat új információt hordozó része különösen hangsúlyos, olyan esetben is megfigyelhető, ahol nem egyértelmű, hogy az adott szövegrész idézet-e (31).

- (29) *qāt əntə uj-0-əm ma*
 ház nem tud-Pst0-1Sg én
 'Nem ismertem/láttam én a házat, [véletlenül jöttem ide]' (PV: 68.)¹⁵
- (30) *at'i imi βə-ss-əm ma*
 apa feleség vesz-Pst-1Sg én
 'Apa, megházasodtam!' (PV: 48)

¹⁵ Kontextus: – 'Mit keresni jöttél ide?' – 'Besötétedett.'

- (31) *t'i jəw-0, t'i jəw-0-0 mən̄k iki*
 ím jön-Pst0.3Sg¹⁶ ím jön-Pst0.3Sg mən̄k apó
 'Ím jött, ím jött a mən̄k-iki!' (PV: 94)

A többi esetben akár hozzáfűzésnek is lehetne tekinteni az ige mögötti határozott alanyt, azaz a tagmondatban magában feltételezhető lenne egy üres névmási alany, és ennek a tartalmát pontosítja a hozzáfűzött mondatrész, mint az alábbi esetben Nikolaeva példájában is (32).¹⁷

- (32) *pa su:sm-ə-s joxəs xo:t-ə-l u:l-ə-m taxa*
 ismét jár-EP-PAST.3SG vissza ház-EP-3SG van-EP-PP hely
pela itta maxim
 felé az Maxim
 'Megint ment vissza arra a helyre, ahol a háza volt, az a Maxim.' (Nikolaeva 1999: 57, az eredetiben a (153a) példa)

Elgondolkodtató azonban, hogy Paasonen itt sem jelölt intonációs szünetet az ige és az alany között, lehet tehát az ige mögötti előfordulás annak a jele, hogy az alany szintaktikailag része a tagmondatnak, csak nem kerül topikpozícióba, hanem a háttérbe helyeződik.

- (33) *os pōn mäv-taə mənt-l iki*
 ismét varsa merit-Inf megy-Prs.3Sg férfi
 'Ismét ment a férfi, hogy lemerítse a varsát.' (PV: 44)
- (34) *tōl mən̄n-əs wōqy*
 onnan megy-Pst.3Sg róka
 'A róka elment onnan.' (PV: 24)

A lokatívuszragos ágens hasonló arányokban kerül az ige mögé, mint az alany (5,2%), de a kevés számú előfordulás miatt itt a százalékok már nem sokat jelentenek. Azt azonban érdemes kiemelni, hogy milyen információszerkezeti státusszal jár ez együtt a kérdéses esetekben. Ha a szurguti nyelvjárásban is ugyanaz motiválná a passzív mondat szerkezet használatát, mint az északi nyelvjárásokban, azaz a passzív mondatban a lokatívuszraggal jelölt ágens a mondat fókusza lenne,¹⁸ akkor ezekben az esetekben ige utáni fókusszal kellene számolni. A szurgutiban azonban a passzív szerkezetek használatának csak az egyik lehetséges motivációja az, hogy a nem-topik szerepű ágens ne

¹⁶ Vértés Edit szerint ez valójában a felszólító módú (*jəwa*) ige lenne, csak itt rövidebb alakban jelenik meg. A kontextusba mindkét értelmezés beleillik; ha azonban valóban felszólító módú, akkor a vizsgálatból kihagyandó mondatok közé tartozna.

¹⁷ A példát az eredeti átírásban és az eredeti glosszázással közöljük.

¹⁸ Bár meg kell jegyezni, hogy a Serkáli osztják chrestomathiában Schmidt (2008: 67) kitér arra, hogy ebben a nyelvjárásban is megfigyelhető (sőt, ahogy írja, gyakori), hogy a passzív mondatban AG – S – V a szórend, és a lokatívuszragos ágens egyben a mondat topikja is.

alanyként jelenjen meg, ugyanis kifejezetten topik szerepű elemek is megjelenhetnek lokatíviszragos ágensként (vö. Kulonen 1989: 273–302). Ezt az ige előtti szórendi variációs lehetőségek is mutatják: amikor a passzív mondatban egyszerre van lokatíviszragos ágens és alany, akkor egyaránt lehetséges az AG – S – V és az S – AG – V szórend is, míg fókusz szinte csak közvetlenül ige előtti lehet. Az a kevés példa, amelyben ige mögötti lokatíviszragos ágens van, azt a típust képviseli, amikor ez nem tekinthető információs fókusznak, hanem ezek másodlagos topikok (az elsődleges topik a (36)-os mondatban – mivel ismert, nem kiemelt hangsúlyú elem – nem jelenik meg névmásként, az állítások az elsődleges és a másodlagos topikok viszonyáról szólnak):

- (35) *os pičinyəli nəq ʔi-s-i jəppəɣ-nə*
 is madárka fel eszik-Pst-Pass.3Sg bagoly-Loc
 'a kismadarat is megette a bagoly' (PV: 98)¹⁹

- (36) *pyri-ʔi imi-nə*
 kérdez-Prs-Pass.3Sg asszony-Loc
 'Kérdezi őt az asszony.' ['kérdetetik az asszony által'] (PV: 54)

Elképzeltető tehát, hogy az alany és a lokatíviszragos ágens ige mögé helyezéseinek motivációja a háttérbe helyezés, vagy a mondat új információt hordozó tartományához képest, vagy az elsődleges topikhoz képest.

A négy szöveg mindössze 3 SVO szórendű mondata három különböző típusú ige utáni tárgyat tartalmaz: az első példában másodlagos topik kerül ide (37), a másodikban ismét csak egyenes idézetről van szó, amelyben hangsúlyosabb az ige előtti szakasz (38), a harmadikban viszont fókusz van az ige mögött (39). Megemlítendő, hogy mindhárom előfordulás a második meséből származik, ez az egyik azok közül, amelynek nyelvéről Csepregi (2013) azt állapítja meg, hogy a szövegformálás kevésbé gondos. Lehetséges tehát az is, hogy az SVO szórend itt interferencia-jelenség.

- (37) *ənəmtə-ʔ-tən pəɣ-en*
 nevel-Prs-3Du.O fiú-3Du
 'Nevelték a fiukat.' (PV: 44)
- (38) *ma əntə ʔəj-ʔ-əm wəqqəɣ qo*
 én nem birtokol-Prs-1Sg erős ember
 'Nincs nekem erős emberem.' (PV: 55)²⁰
- (39) *əjəɣt-0-əm məta pulli*
 talál-Pst0-1Sg valami darabkát
 'Találtam valami darabkát.' (PV: 52)²¹

¹⁹ Kontextus: Azután a kismadarat is elkapta, a kismadarat is megette a bagoly.

²⁰ Kontextus: '– Mit csinálni jöttél ide? – Erős embert keresni jöttem. – Miféle erős embert keresni jöttél?'

²¹ Előzmény: Találtál aranyat?

7. Összegzés

Bár két igen közeli rokon SOV nyelvet vizsgáltunk, az eredmények különbsége – még a példák nem túl magas száma ellenére is – szembeötlő. Ez nem jelenti azt, hogy ne lennének érintkezési pontok: a nem-véges célhatározói mellékmondatok és a latívuszi bővítmények mindkét nyelvjárásban előfordulnak az ige mögött, itt esetleg azonos lehet a jelenség funkcionális motivációja is. Ezen túl azonban az északi nyelvjárást képviselő serkálira jól illik Nikolaeva leírása: az ige mögötti mondatrészek vagy hozzáfűzésnek tekinthetők, vagy új információt tartalmaznak. Ezzel szemben a szurguti hantiban az ige mögötti alanyok, lokatívszragos ágensek és társhatározók ismert információt fejeznek ki, de az kérdéses, hogy ezek a tagmondathoz kívülről, utólagosan csatolt elemek lennének. Az is elképzelhető, hogy ezek szintaktikailag az adott tagmondat részének tekinthetők, és ige mögé történő mozgatásukat a háttérbe helyezésük motiválja vagy az elsődleges topikhoz, vagy az igei tartományhoz viszonyítva.

A serkáli esetében az ige mögött megjelenő alany, tárgy vagy lokatívszragos ágens – új információt hordozó elemként – tükrözhet orosz hatást, hiszen a hantira – szemben az oroszsal – nem jellemző az ige mögötti fókusz. Ezzel szemben a szurgutiban a legtöbb ilyen mondatrész ismert információt fejez ki, ez kevésbé utal külső motivációra. A fő tanulság mindenesetre jól illeszkedik ahhoz, ami a korábban idézett összehasonlító jellegű tanulmányban olvasható volt: még nagyon közeli rokon nyelvekben is igényelhetnek más-más levezetést az ige mögötti összetevők.

Hivatkozások

- Asztalos Erika 2016: A fejképző grammatikától a fejkezdetű felé: generációs különbségek a mai udmurt beszélőközösségben a szórendhasználat és -megítélés terén, in É. Kiss Katalin – Hegedűs Attila – Pintér Lilla szerk.: *Nyelvelmélet és kontaktológia* 3, Budapest–Piliscsaba, Szent István Társulat, 124–54.
- Bereczki Gábor 1996: *A magyar nyelv finnugor alapjai*, Budapest, Universitas.
- Comrie, Bernard 1981: *The languages of the Soviet Union*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Csepregi Márta 2003: Szurguti osztják szövegek a múlt század elejéről, *Nyelvtudományi Közlemények* 100, 364–70.
- Csepregi Márta 2016: Infinitívus a szurguti hantiban, *Nyelvtudományi Közlemények* 112, 133–70.
- Dryer, Matthew S. 1992: The Greenbergian word order correlations, *Language* 68/1: 81–138.
- Dryer, Matthew S. 2007: Word order, in Timothy Shopen szerk.: *Language typology and syntactic description* I, Cambridge, Cambridge University Press, 61–131.
- Dryer, Matthew S. 2013: Order of Object and Verb, in Dryer, Matthew S. – Haspelmath, Martin szerk.: *The World Atlas of Language Structures Online*, Leipzig, Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology. <http://wals.info/chapter/83>
- Hajdú Péter 1963: Latív und Infinitív im Samojedischen, in Ortutay Gyula szerk.: *Congressus Internationalis Fenno-Ugristarum*, Budapest, Akadémiai. 269–71.
- Hajdú Péter 1966: *Bevezetés az uráli nyelvtudományba*, Budapest, Tankönyvkiadó.

- Hopper, Paul J. – Traugott, Elisabeth Closs 2003: *Grammaticalisation*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Kulonen, Ulla-Maija 1989: *The passive in Ob-Ugrian = Mémoires de la Société Finno-Ougrienne* 203, Helsinki, Suomalais-ugrilainen Seura.
- Kuno, Susumo 1978: Japanese: a characteristic OV language, in W. Lehmann szerk.: *Syntactic Typology*, Austin, University of Texas Press, 57–138.
<http://www.utexas.edu/cola/centers/lrc/books/type02.html#txu-oclc-4204075-c-057>
- Lambrecht, Knud 1994: *Information structure and sentence form*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Langacker, Ronald W. 2008: *Cognitive grammar: a basic introduction*, Oxford–New York, OUP.
- Nikolaeva, Irina 1999: *Ostyak = Languages of the World/Materials* 305, München, Lincom Europa.
- Öztürk, Balkız 2013: Postverbal constituents in SOV languages, in Biberauer, Theresa – Sheehan, Michelle szerk.: *Theoretical approaches to disharmonic word order*, Oxford, Oxford University Press, 270–305.
- Paasonen, Heikki – Vértés, Edith 2001: *H. Paasonens surgutostjakische Textsammlungen am Jugan = Mémoires de la Société Finno-Ougrienne* 240. Helsinki, Suomalais-ugrilainen Seura.
- Schmidt Éva 2008: Északi osztják nyelvtani jegyzet (serkáli nyelvjárás), in Fejes László szerk.: *Serkáli osztják chrestomathia = Schmidt Éva Könyvtár* 3, Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet, 13–75.
- Simpson, Andrew – Choudhury, Arunima 2015: The nonuniform syntax of postverbal elements in SOV languages: Hindi, Bangla, and the Rightward Scrambling debate, *Linguistic Inquiry* 46, 533–51.
- Steinitz, Wolfgang 1939: *Ostjakische Volksdichtung und Erzählungen aus zwei Dialekten I. Teil*, Tartu, ÕEST.
- Steinitz, Wolfgang 1939: *Ostjakische Grammatik und Chrestomathie mit Wörterverzeichnis*, Leipzig, Otto Harrasowitz.
- Steinitz, Wolfgang 1989: *Ostjakologische Arbeiten, Band 3: Texte aus dem Nachlass*, Herausgegeben von Gert Sauer, Budapest, Akadémiai.
- Thomason, Sarah Grey – Kaufman, Terrence 1988. *Language Contact, Creolization, and Genetic Linguistics*, Berkeley–Los Angeles–Oxford, University of California Press.
- Ylikoski, Jussi 2003. Defining non-finites: action nominals, converbs and infinitives, *SKY Journal of Linguistics* 16, 185–237.